

Абарона Брэсцкай крэпасці летам 1941 года

У ацэнцы гістарыяграфіі і ў святле дакументаў



Сяргей НОВІКАЎ,
кандыдат
гістарычных навук,
дацэнт

У апошнія дзесяцігоддзі ў навуковы ўжытак уведзена нямаля новых і прынцыпова важных дакументаў аб абароне Брэсцкай крэпасці летам 1941 года. Дзякуючы гэтаму ўзніклі больш спрыяльныя ўмовы для істотнага паглыблення гістарычных ведаў, напісання на новай дакументальнай аснове грунтоўных навуковых прац і, у рэшце рэшт, цэласнага асэнсавання не толькі гераічных, але і трагічных стэронак гісторыі падзвігу абаронцаў Цытадэлі.

Асабліва можна вылучыць 800-старонкавую кнігу Р. Аліева «Штурм Брэсцкай крэпасці» [1], якая не мае аналагаў у айчынай ваенна-гістарычнай літаратуры, а таксама шэраг іншых прац, апублікаваных у Беларусі і Расіі [2, с. 396–401; 3, с. 56–61; 4, с. 34–37, 222–234; 5, с. 53–76, 405–433].

Асноўныя палажэнні навуковай канцэпцыі абароны Брэсцкай крэпасці былі сфарміраваны ў пачатку 1960-х гадоў. Надзейны падмурак гісторыі гераічнай абароны закладзены выхадам калектыўнага зборніка ўспамінаў абаронцаў крэпасці пад назвай «Гераічная абарона», першае выданне якой пабачыла свет у Мінску ў 1961 годзе. Пры адсутнасці дакументальных крыніц сабраныя ў адну кнігу сведчанні непасрэдных удзельнікаў падзей сталі практычна першаасновай для аднаўлення агульнай карціны легендарнай абароны крэпасці ў Брэсце.

У навуковым аспекце асаблівую значнасць зборніку надаваў уступны артыкул, падрыхтаваны маёрам А. Крупеннікавым – дырэктарам Музея абароны Брэсцкай крэпасці, адкрытага ў лістападзе 1956 года. Аўтар прадмовы даў агульную характарыстыку, вызначыў храналагічныя рамкі і паказаў асобныя колькасныя аспек-

ты абароны на аснове матэрыялаў архіва Міністэрства абароны СССР. Цікавай нам падаецца аўтарская спроба агляду тагачаснай айчынай і замежнай гістарыяграфіі, асабліва выснова аб неабходнасці выкарыстання розных дакументальных крыніц, у тым ліку нямецкага паходжання. «Трэба адзначыць, – падкрэсліваў А. Крупеннікаў у прадмове, – што Гшопф (аўтар успамінаў пра 45-ю нямецкую пяхотную дывізію. – С.Н.) у шэрагу выпадкаў дае праўдзівую карціну баявых дзеянняў у Брэсцкай крэпасці» [6, с. 36].

Паводле А. Крупеннікава, абарона Брэсцкай крэпасці падраздзялялася на два перыяды: першы – з 22 чэрвеня 1941 і да канца месяца, калі 29–30 чэрвеня гітлераўцы праявілі генеральны штурм крэпасці; другі – з канца чэрвеня да сярэдзіны ліпеня 1941 года. Аўтар перакананы ў тым, што апошнія ачагі абароны знаходзіліся на Цэнтральным і Кобрынскім умацаваннях [6, с. 26]. Спроба праціўніка раптоўным ударам ашаламіць гарнізон крэпасці і з ходу захапіць яе была сарвана: 45-я нямецкая пяхотная дывізія не выканала сваю галоўную задачу – ёй не ўдалося адразу авалоць крэпасцю і да зыходу дня 22 чэрвеня прасунуцца на рубяж на ўсходзе Брэста. На думку А. Крупеннікава, у абароне Брэсцкай крэпасці бралі ўдзел 7 стралковых батальёнаў 6-й і 42-й савецкіх стралковых дывізіі агульнай колькасцю прыкладна 3,5 тыс. чалавек [6, с. 17]. Апрача таго, у прадмове аўтар зазначаў, што толькі «далейшае вывучэнне дакументаў праціўніка, без сумнення, дасць яшчэ больш поўныя і каштоўныя звесткі аб баях у крэпасці» [6, с. 29]. Аднак ідэалагізацыя савецкай гістарычнай навукі не дапускала поўнага выкарыстання інфармацыйнага патэнцыялу дакументальных крыніц, што з'яўлялася галоўнай перашкодай для аб'ектыўнай распрацоўкі ваеннай тэматыкі. На той час аб расакрэчванні дакументаў прынцыпо-

вага значэння, у тым ліку ўсіх матэрыялаў аб абароне Брэсцкай крэпасці, размова ісці не магла.

Аналагічныя высновы па гісторыі гераічнай абароны крэпасці былі характэрныя для акадэмічных выданняў пачатку 1960-х гадоў [7; 8; 9]. У тагачаснай беларускай гістарычнай навуцы інтэрпрэтацыя баявых падзей зводзілася галоўным чынам да тэзы аб упартым супраціўленні гарнізона Брэсцкай крэпасці нямецка-фашысцкім войскам: арганізаваная абарона крэпасці вялася да 14 ліпеня, у некаторых яе фартах супраціўленне асобных груп і байцоў не спынялася да 20 ліпеня 1941 года [7, с. 423]. Асобныя групы абаронцаў працягвалі барацьбу практычна цэлы месяц. Толькі на 32-і дзень вайны маёр П.М.Гаўрылаў у амаль непрытомным стане быў захоплены ў палон. Стойкая і мужная барацьба гарнізона Брэсцкай крэпасці на працяглы час скавала буйныя сілы нямецкіх войскаў, якія колькасна значна перасягалі сілы абаронцаў крэпасці [8, с. 20]. У аснову навуковай канцэпцыі абароны была пакладзена тэза аб 28-дзённай (з 22 чэрвеня па 20 ліпеня 1941 года) абароне крэпасці Брэст асобнымі падраздзяленнямі савецкіх войскаў у пачатку Вялікай Айчыннай вайны. У самой крэпасці 45-й нямецкай пяхотнай дывізіі процістаялі асобныя падраздзяленні 6-й і 42-й савецкіх стралковых дывізіяў, якія разам з пагранічнікамі складалі гарнізон абаронцаў агульнай колькасцю да 3,5 тыс. чалавек [9, с. 717].

Але вядучую ролю ў зборы, літаратурнай апрацоўцы і выданні матэрыялаў аб абароне Брэсцкай крэпасці на той час адыграў пісьменнік С. Смірноў. Яго дакументальная кніга «Брэсцкая крэпасць», якая ўпершыню выйшла ў свет у 1965 годзе, знаёміла чытача са шматлікімі аспектамі гераічных падзей лета 1941 года. На рубяжы 1960–1970-х гадоў падзвіг абаронцаў Брэсцкай крэпасці быў мемарыялізаваны ў камені. На думку расійскага гісторыка Р. Алёва, урачыстае адкрыццё на тэрыторыі крэпасці мемарыяльнага комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой» паставіла кропку на вывучэнні гісторыі Брэсцкай крэпасці [1, с. 793].

Такім чынам, тры першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі развіцця савецкай гістарыяграфіі з'яўляліся важным этапам станаўлення навуковай і грамадскай думкі



У мемарыяльным комплексе «Брэсцкая крэпасць-герой»

аб гісторыі абароны легендарнай Брэсцкай крэпасці. Ва ўмовах абмежаванасці дакументальных крыніц, закрытасці савецкіх і недаступнасці замежных архіўных фондаў успаміны і асабістыя дакументы ўдзельнікаў абароны сталі асновай для пабудовы навуковай канцэпцыі і склалі асноўны падмурак для рэканструкцыі баявых дзеянняў у Брэсцкай крэпасці летам 1941 года.

Значым, што на той час савецкія гісторыкі абыходзілі маўчаннем факты з данясення камандзіра 45-й нямецкай пяхотнай дывізіі «Аб баявых дзеяннях у ходзе ўзяцця Брэст-Літоўска», у якім падрабязна апісваўся штурм Цытадэлі [10].

У далейшым у поглядах, падыходах і ацэнках абароны Брэсцкай крэпасці аўтары прац розных жанраў, у тым ліку гістарычных [11], выказвалі адзінства. У канцэптуальным вывучэнні гэтай тэмы з 1960-х гадоў не назіралася практычна ніякіх змен: агульная схема баявых падзей укладвалася ў хрэстаматыйнае апісанне ўпартай і настойлівай абароны крэпасці шматнацыянальным гарнізонам. Для гісторыкаў і грамадскасці канцэптуальнымі асновамі былі тэзы аб «арганізаваным характары абароны Брэсцкай крэпасці», «месячнай абароне крэпасці гарнізонам», «амаль поўнай гібелі абаронцаў крэпасці» і іншыя.

У 1970-я гады асноўныя палажэнні прынятай у грамадстве і падтрыманай гісторыкамі канцэпцыі знайшлі замацаванне ў пяцітомным акадэмічным выданні «Гісторыя Беларускай ССР». Але пры гэтым беларускія гісторыкі змянялі да 3 тыс. колькасць абаронцаў Брэсцкай крэпасці [12, с. 122]. А праз два гады ў аднатомнай «Гісторыі Беларускай ССР», падрыхтаванай

ПРА АЎТАРА

НОВІКАЎ Сяргей Яўгенавіч.

Нарадзіўся ў 1954 годзе ў в. Радзіца Крупскага раёна Мінскай вобласці. У 1980 годзе скончыў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А.М. Горкага.

З 1980 года працуе ў Мінскім дзяржаўным лінгвістычным універсітэце (да 1993 года – Мінскі дзяржаўны інстытут замежных моў): з 1992 года – загадчык кафедры гісторыі (цяпер – гісторыі і беларусазнаўства). Кандыдат гістарычных навук (1986), дацэнт (1990).

Аўтар больш як 150 публікацый, сярод іх дзве манаграфіі.

Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя Беларусі перыяду Вялікай Айчыннай вайны, германская эканамічная палітыка на акупіраванай тэрыторыі Беларусі, германская гістарыяграфія гісторыі Другой сусветнай вайны.

Інстытутам гісторыі АН БССР, без спасылка на вынікі праведзенага навуковага даследавання і без асобных агавораў гэта лічба ўзрастае да 3,5 тыс. чалавек. Без апоры на канкрэтныя факты Э.М. Языковіч сцвярджае, што гітлераўцы нанеслі цяжкія страты гарнізону, але асобныя групы працягвалі супраціўленне амаль месяц [13, с. 371].

Нельга не зазначыць і наступную даволі важную акалічнасць. У канцы 1970-х гадоў, калі бібліяграфію абароны Брэсцкай крэпасці складалі выключна зборнікі ўспамінаў, легендарны абаронца крэпасці Герой Савецкага Саюза П.М. Гаўрылаў, добра знаёмы з калектыўнымі працамі, у тым ліку з творам С. Смірнова, у другім выданні ўласнай кнігі «Сражається крепость», распавядаючы аб сваёй 32-дзённай барацьбе з нямецка-фашысцкімі захопнікамі на тэрыторыі Кобрінскага ўмацавання крэпасці, выказаў істотна важную думку аб тым, што для «поўнага і ўсебаковага раскрыцця падзей, звязаных з абаронай Брэсцкай крэпасці, шмат давадзецца зрабіць гісторыкам і навуковым даследчыкам» [14, с. 121].

У сярэдзіне 1980-х гадоў галоўныя акцэнтны савецкай гістарычнай навукі аб гераічнай абароне Брэсцкай крэпасці замацоўваюцца ў энцыклапедыі «Великая Отечественная война 1941–1945 гг.». У асобным артыкуле задаваліся храналагічныя рамкі абарончых баёў – яны працягваліся з 22 чэрвеня да 20-х чыслаў ліпеня 1941 года; удзельнікамі гераічнай абароны былі падраздзяленні 6-й і 42-й савецкіх стралковых дывізіяў, 17-га пагранатрада і 132-га асобнага канвойнага батальёна войскаў НКВС агульнай колькасцю каля 3,5 тыс. чалавек. Яны процістаялі сілам 45-й нямецка-фашысцкай пяхотнай дывізіі, падтрыманай танкамі, артылерыяй і авіяцыяй. У выніку раптоўнага нападу намнога большых сіл праціўніка гарнізон Брэсцкай крэпасці ў першыя ж гадзіны вайны апынуўся ў акружэнні. Адносна арганізацыі абароны ў артыкуле сцвярджаецца, што абаронцы стварылі штаб абароны на чале з капітанам І.М. Зубачовым і палкавым камісарам Я.М. Фаміным. Дзецца агульная характарыстыка падзей, з якой вынікае паслядоўнасць ходу баявых дзеянняў. Баі ішлі на ўсёй тэрыторыі Брэсцкай крэпасці з 22 чэрвеня да канца месяца, прычым гарнізон не толь-



Маёр
П.М. Гаўрылаў



Капітан
І.М. Зубачоў



Палкавы камісар
Я.М. Фамін

кі адбіваў удары, але і неаднаразова контратакаваў праціўніка. Захоп шматлікіх умацаванняў адбыўся ў выніку агульнага штурму Брэсцкай крэпасці 29–30 чэрвеня. У матэрыяле адзначаецца, што савецкія абаронцы панеслі цяжкія страты. З канца чэрвеня да 20-х чыслаў ліпеня баявыя дзеянні мелі ў асноўным ачаговы характар; невялікія групы савецкіх воінаў укрываліся ў развалінах і сутарэннях Брэсцкай крэпасці, працягваючы ўпартае супраціўленне. З гэтага вынікала: 1) абаронцы крэпасці амаль месяц скоўвалі цэлую нямецка-фашысцкую дывізію; 2) большасць абаронцаў загінулі ў баях, частка – прабіліся да партызан; 3) частка знясіленых і цяжка раненых абаронцаў трапілі ў палон [15, с. 110–111]. Падыход, прадстаўлены ў энцыклапедычным матэрыяле, сведчыў аб замацаванні ў савецкай гістарыяграфіі традыцыйных поглядаў і ацэнак у дачыненні да гісторыі абароны Брэсцкай крэпасці летам 1941 года. Зазначым, што крыніцамі былі дакументальная публіцыстыка, матэрыялы кнігі С. Смірнова і апублікаваныя ўспаміны ўдзельнікаў абароны. Тым часам у спісе выкарыстанай літаратуры не значылася ніводнага спецыяльнага навуковага даследавання. Па гэтай прычыне заставаліся адкрытымі асобныя пытанні, асабліва тыя, што датычыліся колькасных аспектаў абароны Брэсцкай крэпасці.

У канцы 1980-х гадоў у беларускай савецкай гістарыяграфіі з'явіліся некаторыя новыя акцэнтны ў апісанні тых далёкіх падзей. У артыкуле «Абарона Брэсцкай крэпасці 1941», уключаным у энцыклапедыю «Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне 1941–1945 гг.», сцвярджалася, што гераічная абарона крэпасці савецкімі войскамі ахоплівае перыяд ад пачатку вайны 22 чэрвеня па канец ліпеня 1941 года [16, с. 95], калі гарнізон у складзе 3,5–4 тыс. абаронцаў мужна процістаяў сілам 45-й нямецкай пяхотнай дывізіі агульнай колькасцю каля 17 тыс. салдат і афіцэраў, якая вяла штурм умацаванняў крэпасці ва ўзаемадзеянні з 31-й і 34-й пяхотнымі дывізіямі 12-га армейскага корпуса 4-й нямецкай арміі, 2-й танкавай дывізіяй танкавай групы Гудэрына, пры падтрымцы авіяцыі і часцей узмацнення, што мелі на ўзбраенні цяжкія артылерыйскія сістэмы. Да ліку важных удакладненняў можна аднесці

тэзу аб тым, што толькі за 9 дзён абаронцы крэпасці вывелі са строю каля 1,5 тыс. салдат і афіцэраў праціўніка. Згодна з артыкулам, да канца чэрвеня вораг захапіў большую частку тэрыторыі крэпасці, а на працягу двух дзён 29 і 30 чэрвеня гітлераўцы вялі бесперапынны штурм з выкарыстаннем 500- і 1800-кілаграмовых авіябомбаў. Пасля жорсткіх баёў і вялікіх страт абарона распалася на шэраг ізаляваных ачагоў супраціўлення. Абарона крэпасці – прыклад мужнасці і стойкасці савецкага народа ў барацьбе за свабоду і незалежнасць Радзімы [16, с. 97]. Адметна, што галоўнай крыніцай для падрыхтоўкі артыкула былі матэрыялы фондаў і дакументы экспазіцыі мемарыяльнага комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой».



Нямецкія войскі вядуць бой ля сцен Брэсцкай крэпасці ў першыя дні вайны

Іншая трактоўка ходу баявых дзеянняў пры ўзяцці Брэст-Літоўска давалася ў тагачаснай замежнай гістарыяграфіі (Аўстрыі, Германіі, ЗША), у якой аснову даследаванняў складала ўжо згаданае вышэй данясенне камандзіра 45-й нямецкай пяхотнай дывізіі аб ходзе баявых дзеянняў пры ўзяцці абарончага рубяжа крэпасці [17; 18; 19; 20]. Нягледзячы на іх аднабаковасць, замежныя працы змяшчалі цікавыя звесткі па храналогіі нямецкага штурму, аб ходзе баявых дзеянняў на асноўным напрамку наступлення, колькасці савецкіх салдат і афіцэраў, якія трапілі ў палон, стратах з нямецкага і савецкага бакоў.

Між іншым, баявое данясенне аб заняцці Брэст-Літоўска, падрыхтаванае ў аператыўным аддзеле штаба 45-й дывізіі 8 ліпеня 1941 года, са значнымі купюрамі ўпершыню было апублікавана ў газеце «Красная звезда» роўна праз год пасля пачатку штурму Брэсцкай крэпасці [21].

Але паўтаруся: практычна ўсе прыведзеныя вышэй публікацыі ў савецкіх выданнях пра ход баявых дзеянняў на тэрыторыі крэпасці замоўчвалі некаторыя прыведзеныя ў нямецкім дакуменце факты, асабліва аб савецкіх ваеннапалонных, іх агульнай колькасці і гэтак далей.

Увага да нямецкага данясення – адна з важных прыкмет навуковых пошукаў гісторыкаў суверэннай Беларусі [2; 22; 23]. Іншай не менш важнай адметнасцю сучаснай беларускай гістарыяграфіі можна назваць асваенне ў гістарычных працах па абароне Брэсцкай крэпасці летам 1941 года новых фактаў, сведчанняў і адкрыццяў [23]. У першай палове бягучага дзесяцігоддзя брэсцкія даследчыкі падрыхтавалі выданне, у якім упершыню абнародавалі даныя аб колькасці савецкіх воінаў, якія трапілі ў нямецкі палон на другі дзень абароны Брэсцкай крэпасці [23, с. 111]. Але аўтары ўводзяць гэты факт з пэўнымі агаворкамі, быццам бы здача ў палон пярэчыла рэальнаму ходу баявых дзеянняў падчас абароны Брэсцкай крэпасці баявымі часцямі Чырвонай арміі. Згодна з данясеннем камандзіра 45-й дывізіі аб узяцці крэпасці ў Брэсце, да канца чэрвеня 1941 года толькі з тэрыторыі крэпасці трапілі ў нямецкі палон амаль 6 тыс. чалавек [2, с. 396]. Аднак гэта лічба пакуль не знаходзіць навуковай ацэнкі, у найноўшых працах не бачны спробы па пошуку адказаў на малавядомыя і супярэчлівыя пытанні [12; 22; 23]. У гэтым плане нам яшчэ больш незразумелая выснова, зробленая ў акадэмічным выданні «Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945», дзе сцвярджаецца, што «амаль усе ўдзельнікі (не больш як 3 тыс. байцоў) абароны загінулі...» [24, с. 62].

На наш погляд, аб'ектыўнае даследаванне ходу баявых дзеянняў у час абароны Брэсцкай крэпасці можа весціся з выкарыстаннем максімальна поўнага кола дакументальных крыніц. Патрэбна прааналізаваць як мага больш арыгінальных дакументаў. Таму ў цяперашніх умовах недапушчальна замоўчванне матэрыялаў, факт існавання якіх даказаны як айчыннай, так і замежнай гістарыяграфіяй. У нашым выпадку гэта данясенне камандзіра 45-й нямецкай пяхотнай дывізіі аб узяцці Брэст-Літоўска. Па сённяшні дзень яно не дайшло да

беларускага чытача ў поўнай форме, без вынятак ці скарачэнняў тэксту. Таму застаецца актуальнай задача па яго ўвядзенні ў шырокі ўжытак. Дакумент важны тым, што яго выкарыстанне дапамагае ўбачыць рэальную карціну не толькі гераічных, але і трагічных падзей першага месяца Вялікай Айчыннай вайны на Брэстчыне, у рэшце рэшт даведацца аб невядомых і сёння фактычных «страхах войскаў, якія абаранялі Брэст» [2, с. 333]. Апрача таго, публікацыя дакумента можа наблізіць чытача да разумення выказвання П.М. Гаўрылава аб неабходнасці «поўнага і ўсебаковага раскрыцця падзей абароны Брэсцкай крэпасці».

Сярод звестак дакумента асабліва важная храналогія разгортвання баявых дзеянняў у ходзе ўзяцця абарончага плацдарма крэпасці ў Брэсце. Савецкі гарнізон упарта стрымліваў атакі нямецкай пяхоты, можна абараняючы практычна кожны будынак, кожны каземат, кожны форт. Паводле данясення, амаль на кожным участку наступлення германскія часці сустрэлі эфектыўна дзеючую агнявую абарону. Разам з тым з дакумента вынікае, што, пачынаючы з 23 чэрвеня, для немцаў сталі характэрным фактарам савецкія палонныя, агульная колькасць якіх праз 9 дзён баявых дзеянняў значна вырасла ў параўнанні з першай групай чырвонаармейцаў, якія трапілі ў палон вечарам 23 чэрвеня 1941 года: тады, пачынаючы з 18.30, на ўчастку наступлення 135-га пяхотнага палка (паўночны востраў) здалося ў палон прыкладна 1900 абаронцаў. На трэці дзень абароны крэпасці 2-гі батальён 133-га нямецкага пяхотнага палка заняў паўднёвы востраў, захапіўшы ў палон 1250 савецкіх абаронцаў. Як паведамляецца ў данясенні, у апошні дзень нямецкага штурму 29 чэрвеня ў палон трапілі 389 чырвонаармейцаў. Пры гэтым вечарам 28 чэрвеня на тэрыторыі крэпасці немцамі былі выяўлены «амаль 2000 забітых рускіх» [25, Bl. 1]. Такім чынам, у ходзе гераічнай абароны Брэсцкай крэпасці была напісана

Нямецкія салдаты ў захопленай крэпасці ля Цярэспальскіх варот



адна з трагічных старонак яе гісторыі, якая па цяперашні час застаецца белай плямай у айчыннай гістарыяграфіі. На момант заняцця крэпасці 30 чэрвеня 1941 года агульную колькасць савецкіх ваеннапалонных (у тым ліку ўзятых у горадзе), складалі 101 савецкі афіцэр і 7122 малодшыя камандзіры і радавыя [10, Bl. 11]. Падлік колькасці савецкіх воінаў, якія да канца чэрвеня трапілі ў нямецкі палон, былі забіты на тэрыторыі крэпасці, праліваюць святло на агульную лічбу абаронцаў Цытадэлі ў ходзе яе шматдзённай абароны летам 1941 года.

У «Данясенні аб ходзе баявых дзеянняў пры ўзяцці Брэст-Літоўска» не замоўчваецца тое, што чырвонай ніткай праходзіць праз даследаванні беларускіх навукоўцаў: на сваім шляху часці германскага вермахта з самага пачатку агрэсіі супраць СССР сустрэлі моцны рубаж супрацьўлення, на якім можна стаялі савецкія воіны розных нацыянальнасцей, выконваючы свой свяшчэнны абавязак па абароне савецкай Радзімы.

Дакумент мае значны навуковы інтарэс і дае магчымасць у пэўнай ступені папоўніць даследчыцкую базу крыніц па праблеме. Нагадаем, што ў беларускай гістарыяграфіі гэты дакумент з асобнымі купюрамі (што не агаворвалася ў тэксце) быў упершыню надрукаваны ў гісторыка-дакументальнай хроніцы «Памяць» [2, с. 396–401]. Аднак мінулае дзесяцігоддзе так і не стала часам глыбокіх, сур'ёзных і аб'ектыўных даследаванняў беларускіх гісторыкаў аб абароне Брэсцкай крэпасці. З улікам увядзення новых фактаў гэта сітуацыя азначае, што работа па ўсебаковым вывучэнні розных аспектаў нямецкага штурму і савецкай абароны пакуль не завершана. Яе неабходна прадоўжыць у імя гістарычнай праўды, навуковай справядлівасці і захавання ў нашай памяці не толькі гераічных, але і трагічных старонак легендарнай абароны Брэсцкай крэпасці.

Тэкст падрыхтаваны да друку на аснове арыгінала, выяўленага аўтарам артыкула ў Федэральным ваенным архіве Германіі ў Фрайбургу (зямля Бадэн-Вюртэмберг) [10]. Пераклад зроблены без купюр. Адрозніваецца толькі нумарацыя вайсковых часцей (рымскія абазначэнні, якімі ў дакуменце зафіксаваны нумары германскіх вайсковых падраздзяленняў, перадаюцца арабскімі лічбамі).

45-я дывізія¹

Штаб дывізіі, 8.07.1941 г.

Данясенне аб ходзе баявых дзеянняў пры ўзяцці Брэст-Літоўска²

Задача дывізіі па ўвядзенні сіл і план артылерыйскага агню для ўзяцця крэпасці Брэст-Літоўск вынікае з загадаў па дывізіі і артылерыі (гл. дадаткі)³.

22.6. План артагню ў ходзе нападу быў разлічаны не столькі на фактычнае дзеянне, колькі на ашаламленне. Так стала, бо артылерыйскае аснашчэнне дывізіі, нягледзячы на шматразовыя заяўкі, было недастатковым, таму было немагчыма правесці працяглую артылерыйскую падрыхтоўку, калі павінна было паўплываць маральнае ўздзеянне агню цяжкіх мінамётаў. Паколькі цяжкія мінамёты павінны былі стаяць у поўнай баявой гатоўнасці амаль на адкрытых агнявых пазіцыях (далёкасць стральбы!), то было неабходна, каб яны ўступалі ў дзеянне адразу з пачаткам аперацыі, а пяхота, выкарыстоўваючы агонь мінамётаў, атакавала б праз некалькі хвілін пасля прызначанага часу Х. Спачатку было б пажадана правесці працяглую артылерыйскую агнявую падрыхтоўку і толькі потым увесці ў дзеянне мінамёты; з-за небяспекі агнявога процідзеяння з боку праціўніка, што магло прывесці да вываду са строю мінамётаў і страты боепрыпасаў, прыйшлося адмовіцца ад гэтай думкі.

Тое, што цяжкія мінамёты не здолелі разбурыць сутарэнні і сховішчы, было вядома і неаднаразова падкрэслівалася камандзірам дывізіі як найбольш слабы бок артылерыйскага ўздзеяння.

Размеркаванне агню мінамётаў прыблізна адпавядала прапанове камандзіра 4-га хімічнага палка асобага прызначэння. Аднак насуперак гэтаму камандзір дывізіі аддаў распараджэнне аб больш масіраванай канцэнтрацыі агню на цэнтральным востраве.

Спачатку артылерыйскае ўзбраенне дывізіі ўключала апрача дывізіійнай артылерыі (9 лёгкіх і 3 цяжкіх батарэй) толькі цяжкія мінамётныя батарэй (9 батарэй з 2880 выстраламі) і дзве 60 см [600 мм. – С.Н.] гарматы, якія рабілі адзін стрэл на працягу пяці хвілін. З-за абмежаванай сферы дзеяння апошнія маглі выкарыстоўвацца ў ходзе атакі толькі на працягу кароткага адрэзку часу.

Просьбы з абгрунтаваннямі аб ўзмацненні артылерыі пры асабістым садзейнічанні генерал-лейтэнанта Хайнемана, камандзіра 302-га зенітнага артылерыйскага палка, у рэшце рэшт далі свае вынікі: было прыдадзена 9 марцір з мінімальнымі штатнымі разлікамі, на аснове якіх дывізія ўласнымі сіламі ў апошнія дні перад наступленнем стварыла добры дывізіён марцір. Для кіравання агнём артылерыі прыдаецца камандзір 27-га артылерыйскага палка, які добра зарэкамендаваў сябе ў цяжкіх дні штурму ў справе кіравання агнём.

Апрача таго, камандуючы 12-м армейскім корпусам загадаў у першыя пяць хвілін наступлення сканцэнтраваць на крэпасці агонь двух дывізіёнаў марцір 34-й і 31-й дывізіі; але гэтага ўзмацнення было недастаткова.

22.6. Ашаламленне рускіх артмінагнём і вельмі імклівым разгорнутым наступленнем пяхоты прынесла папярэдняе наступныя вынікі:

1. Чыгуначны мост цераз р. Буг быў узяты раптоўным налётам; выбуховыя рэчывы былі выдалены. Гэты і на-

ступны невялікі чыгуначны масты былі ўзяты пад ахову. Стаў магчымым пераход войскаў па чыгуначным мосце.

2. Праз наступленне 130-га палка на поўдзень ад крэпасці і горада Брэст-Літоўск у першай палове дня былі ўзяты непашкоджанымі масты цераз Мухавец на паўднёвы захад і паўднёвы ўсход ад горада, асабліва важныя для танкавай магістралі № 1. Штурмавыя лодкі 81-га сапёрнага батальёна, якія прабіліся ўверх па цячэнні, хутка пераадолелі супраціўленне праціўніка. Масты былі ўтрыманы нягледзячы на контратакі рускіх танкаў. Пры гэтым 12 рускіх танкаў былі знішчаны ўзмацненым 130-м пяхотным палком.

3. Мост цераз Буг на паўднёвым краі цытадэлі здолеў аднавіць раней; апрача таго, 81-ы сапёрны батальён майстэрства снайпераў, маланкавую дзейнасць стралкоў са сляхавых акон і сутарэнняў, што хутка прывяло да значных страт у складзе афіцэраў і унтэр-афіцэраў. Страх быць расстраляным у выпадку палону, чаму салдат вучылі камісары, садзейнічаў рашэнню кожнага абараняльца да канца.

Даволі хутка (прыблізна ў 5.30–7.30) стала відавочным, што ў тыле нашых наступаючых рот рускія апамяталіся і з выкарыстаннем стралковай зброі і пры падтрымцы 35–40 танкаў і разведвальных бронемашын, якія знаходзіліся ў крэпасці, пачалі абараняцца асабліва стойка і ўпарта. Разам з масіраваным агнём яны дэманстравалі майстэрства снайпераў, маланкавую дзейнасць стралкоў са сляхавых акон і сутарэнняў, што хутка прывяло да значных страт у складзе афіцэраў і унтэр-афіцэраў. Страх быць расстраляным у выпадку палону, чаму салдат вучылі камісары, садзейнічаў рашэнню кожнага абараняльца да канца.

У першай палове дня стала ясна, што артылерыйская падтрымка пры бліжнім баі ў крэпасці немагчыма, паколькі наша пяхота даволі блізка мяжуецца з рускімі. Да таго ж рубаж, на якім вёўся бой, было вельмі цяжка вызначыць з-за хаатычнасці пабудовы, хмызняку, дрэў, абломкаў. Наша пяхота была часткова блакіравана рускімі ачагамі супраціўлення. Аказаліся марнымі спробы асобных пяхотных і процітанкавых гармат, а таксама лёгкіх палыхаў гаўбіц весці агонь прамой наводкай. Прычынай гэтага было недастатковае назіранне і небяспека паражэння сваіх байцоў. Да таго ж збудаванні і тоўстыя сцены крэпасці не паддаваліся разбурэнню.

Па тых жа прычынах амаль ніяк не садзейнічаў агонь батарэй штурмавых гармат, якую камандзір 135-га пяхотнага палка ўласным рашэннем падпарадкаваў сабе у другой палове дня.

Увядзенне ў бой новых сіл 133-га пяхотнага палка (да гэтага знаходзіўся ў рэзерве корпуса) на паўднёвым і заходнім астравах з 13.15 таксама не прывяло да нейкіх змен у становішчы: там, дзе рускія былі адкінуты ці выкураны, праз некаторы прамежак часу з сутарэнняў, дамоў, вадасцёкавых труб і з іншых укрыццяў з'яўляліся новыя сілы, якія стралялі настолькі выдатна, што нашы страты павялічваліся.

Для знішчэння рускіх танкаў, якія маглі б прарвацца з крэпасці ў напрамку горада, і для ачысткі часткі горада на поўнач ад паўночнага вострава ў раён чыгуначнага дэпо (на паўночны захад ад г. Брэст-Літоўск) быў уведзены 45-ы процітанкавы знішчальны дывізіён (без адной

роты, якая знаходзілася ў распараджэнні 130-га пяхотнага палка). Тут дывізіён меў больш магчымасцей для трапнага вядзення агню па рускіх танках.

Каля 13.50, падчас знаходжання ў 135-м пяхотным палку, камандзір дывізіі ў выніку асабістага назірання пераканаўся ў тым, што звычайным пяхотным боем крэпасць не ўзяць. Каля 14.30 ён вырашае адцягнуць уласныя сілы з тым, каб яны акружылі крэпасць з усіх бакоў, а потым (магчыма на досвітку 23.6) пачаць дакладны прыцэльны артылерыйскі агонь, які павінен вымотваць і знішчаць рускіх. У 18.30 гэта рашэнне было адобрана камандуючым 4-й арміяй, які таксама хацеў пазбегнуць непатрэбных страт; з гэтага часу быў магчымы рух па шашы і чыгунцы, патрабавалася толькі прыкрыць магістралі ад уздзеяння праціўніка, а ўсіх тых, хто застаўся ў крэпасці, марыць голадам.

Вечарам 22.6 паступілі загады аб ачыстцы і блакіраванні крэпасці: 133-і пяхотны полк з 1-м (горад Брэст) і 2-м дывізіёнамі 98-га артылерыйскага палка – з захаду, поўдня і ўсходу; 135-ы пяхотны полк з 3-м дывізіёнам 98-га артылерыйскага палка з поўначы, пераважна па знешняму валу.

Для вядзення агню на разбурэнне дывізіі быў прыдадзены маларухомы 854-ы марцірны дывізіён (12 гармат), які займаў пазіцыі ў раёне Карошчына. Таксама былі прыдадзены 3 стацыянарныя марціры (знаходзіліся ў распараджэнні 34-й дывізіі), якія, аднак, не маглі выкарыстоўвацца з-за недахопу баявога персаналу і сродкаў сувязі; але боепрыпасы былі завезены і выкарыстоўваліся для ўзмацнення агню.

23.6. Уначы падраздзяленні 133-га і 135-га пяхотных палкоў, якія праніклі ў крэпасць, па загаду былі адведзены назад на блакіруючую лінію. Непажаданым стала тое, што рускія ў той жа час занялі пакінутыя пазіцыі, а таксама тое, што група нямецкіх салдат (пяхота і сапёры, колькасць якіх пакуль дакладна невядома) засталася заблакіраванай у царкве (цэнтральны востраў); час ад часу з імі падтрымлівалася сувязь. Між іншым, з імі было некалькі рускіх палонных.

З 5.00 на цэнтральны востраў і на паўднёвы край паўночнага вострава скіраваны прыцэльны агонь, які чаргаваўся з агнём цяжкіх гармат для разбурэння ўмацаванняў і моцнымі агнявымі налётамі. У час артагню актыўнасць рускіх снайпераў змяншалася, а пры спыненні абстрэлу настойліва і паспяхова аднаўлялася зноў; распазнаць удала замаскіраваных стралкоў было вельмі цяжка.

Прыкладна каля 9.00 ад камандавання 4-й арміі прыбыла раней абяцаная прапагандысцкая аўтамашына з дынамікам, з дапамогай якой трэба было растлумачыць рускім бессэнсоўнасць супраціўлення і заклікаць іх здавацца ў палон. Нягледзячы на гэта, дывізія паспрабавала выкарыстаць танкі, якія праходзілі міма, паколькі было ясна, што толькі пры іх дапамозе можна заняць астравы, пазбягаючы пра гэтым дарэмных страт.

Між тым працягваўся планамерны абстрэл крэпасці з мэтай разбурэння ўмацаванняў. Да 14.00 на камандны пункт дывізіі прыбылі адразу малая, а потым вялікая прапагандысцкія аўтамашыны; пасля падрыхтоўкі падыходзячага тэксту іх накіравалі ў адпаведнасці з пануючым напрамкам ветру ў 135-ы пяхотны полк (паўночны

востраў), і там, пасля таго, як з 17.00 да 17.15 быў праведзены моцны артналёт, яны павінны былі пачаць заклікаць рускіх здавацца ў палон у дакладна вызначаны тэрмін на працягу 1,5 гадзіны.

На самай справе, калі агонь быў раптоўна спынены, з 18.30 здалося ў палон каля 1900 рускіх. Складвалася ўражанне, што воля рускіх да супраціўлення істотна аслабела, што ў выніку працягу прапаганды ў спалучэнні з артылерыйскім агнём крэпасць можа пасці без далейшых страт. Таму вечарам адна агітацыйная аўтамашына была адаслана ў 133-і пяхотны полк (паўднёвы востраў), каб там таксама заклікаць да здачы ў палон. Аднак тут прапаганда не дала вынікаў, паколькі з надыходам цемнаты рускія рабілі некалькі спроб прарвацца ў напрамку горада на паўночны ўсход і на ўсход, і гучнагаварыцель заглушаўся вельмі моцным артылерыйскім і кулямётным загараджальным агнём з усіх бакоў.



«Абарона Брэсцкай крэпасці». Карціна П. Крываногавы

24.6. Пасля начных спроб прарыву і моцнага агню рускіх стала відавочна, што ў палон здалося толькі некалькі з нежадаючых ваяваць падраздзяленняў, а іншыя часткі, якія былі поўныя рашучасці весці барацьбу далей, адмовіліся ад капітуляцыі. Па звестках палонных, гэта былі камандзіры і камісары, якія часткова самі давалі пісьмовыя абавязацельствы супраціўляцца да апошняга ці стрымлівалі сваіх салдат ад здачы ў палон пад пагрозай расстрэлу ці запалохваннем, што немцы расстраляюць іх у любым выпадку.

Камандзір дывізіі вырашыў для забеспячэння бесперапыннага руху па магістралі і чыгуначным мосце зноў аднавіць абстрэл крэпасці, пры гэтым запаволены разбуральны артылерыйскі агонь павінен змяняцца масіраваным артагнём. У перапынках паміж абстрэламі па радыё павінны перадавацца заклікі да здачы ў палон, каб зламаць волю рускіх да супраціўлення.

Гэта рашэнне знайшло адабрэнне з боку начальніка штаба 4-й арміі, які спасылаўся на пажаданне галоўнакамандуючага марна не праліваць крыві, а толькі забяспечыць бесперапынны рух па танкавай магістралі.

Рашэнне аб прадаўжэнні артылерыйскага агню далос даволі цяжка, паколькі ў царкве яшчэ знаходзіліся свае акружаныя, якія пры аднаўленні радыёсувязі прасілі аб дапамозе. Каб зменшыць страты, раён абстрэлу вакол царквы быў абмежаваны і ўстрымліваліся ад выкарыстання цяжкіх мінамётаў, якія стаялі на баявых пазіцыях з амаль 150 снарадамі. У першай палове дня ў палон здалося некалькі рускіх.

З 11.30–11.45 быў прадугледжаны новы моцны артылерыйскі налёт з яго часовым прыпыненнем і заклікам

праз гучнагаварыцель да здачы ў палон. Незадоўга да гэтага ўдалося ўстанавіць сувязь з акружанымі ў царкве, у выніку чаго стала вядома, што там трымаецца яшчэ мінімум 50 вельмі змучаных і раненых салдат. У сувязі з гэтым даволі хутка было вырашана: са спыненнем прапагандысцкай акцыі і артылерыйскага агню ў 11.45 хуткім кідком штурмавога падраздзялення 133-га пяхотнага палка прарвацца да царквы і выратаваць акружаных.

З выкарыстаннем асабліва моцнага агнявога ўдару 133-му палку ўдалося на працягу 11.30–11.45 вызваліць каля 50 акружаных і адначасова заняць цэнтральны востраў, за выключэннем некалькіх дамоў; 135-ы пяхотны полк займае заходнюю частку паўночнага вострава, крыху пазней 2-гі батальён 133-га пяхотнага палка займае паўднёвы востраў; у палон трапілі 1250 рускіх.

Ачагі рускага супраціўлення засталіся ў асобных частках дамоў і ў гэтак званым «доме афіцэраў» на цэнтральным востраве, усходняя частка паўночнага вострава (на ўсход ад дарогі з поўначы на поўдзень) – унутры вала каля паўночнага моста (умацаванне 145) і ўсходні форт.

Пры заняцці цэнтральнага вострава рускія сіламі прыкладна да адной роты паспрабавалі ў другой палове дня прарвацца на ўсход па мастах цераз Мухавец на магістралі № 1, але былі ліквідаваны. Актыўны агонь рускіх з ачагоў супраціўлення даваў падставы меркаваць, што ўначы яны зноў паспрабуюць прарвацца. Таму для прыкрыцця слабага месца ў калыцы акружэння паміж 135-м пяхотным палком і 3-м батальёнам 133-га пяхотнага палка быў выстаўлены яшчэ 45-ы разведвальны батальён. Сапраўды, рускія пехацінцы і танкі спрабавалі прарвацца, але сустрэлі адпор.

Камандны пункт дывізіі перанесены з Цярэспаля ў Брэст-Літоўск.

25.6. З раніцы працягвалася ліквідацыя ачагоў супраціўлення, прычым для зачысткі паўночнага вострава камандзіру 135-га пяхотнага палка для гэтых мэт былі прыдадзены дадаткова 2-і батальён 130-га пяхотнага палка і 45-ы разведвальны батальён з 3-м батальёнам 133-га пяхотнага палка. Выкарыстанне артылерыі стала немагчымым з-за абмежаванага раёну дзеяння. Прымяненне пяхоты было цалкам марным для штурму моцных сцен, поспех магло б прынесці выкарыстанне цяжкіх танкаў ці штурмавых гармат, якіх не было ў наяўнасці. Адзін з дзеючых агнямётаў 81-га сапёрнага батальёна не мог наблізіцца да дамоў без танкавай падтрымкі. Таму дывізія паспрабавала падрыхтаваць для гэтага некалькі трафейных рускіх танкаў, што магло быць завершана 26.6. Апрача таго, па загаду камандавання 4-й арміі дывізіі быў прыдадзены 28-ы танкавы ўзвод (3 французскія танкі «Самуа»); іх выкарыстанне чакалася не раней за 26 чэрвеня.

Каб не дапусціць флангавага агню з «афіцэрскага дома» на цэнтральным востраве ў напрамку паўночнага вос-

травы, што вяло б да адмоўных наступстваў, 81-му сапёрнаму батальёну была пастаўлена задача па падрыве гэтага дома і ачыстцы астатніх частак тэрыторыі. З даху дома была апушчана ўзрыўчатка, якую падарвалі на ўзроўні аконных праёмаў; пачуліся крыкі і стогны параненых, але рускія працягвалі страляць. Такім чынам, дзень прайшоў у пастаянных бліжніх баях і падрыхтоўцы танкаў.

26.6. На цэнтральным востраве 81-ы сапёрны батальён правёў раней падрыхтаваны моцны ўзрыў дома, метровая цагельная кладка была разбурана, дзе ўзялі ў палон 450 чалавек, якія належалі да камуністычнай школы камандзіраў. Гэтым была ліквідавана магчымасць флангавага абстрэлу праціўнікам паўночнага вострава. Адсюль трэба праводзіць ачыстку паўночнага вострава настолькі, каб адзіным ачагом супраціўлення заставаўся ўсходні форт; пяхота са сваім узбраеннем да яго не магла наблізіцца, паколькі моцны вінтавыя і кулямётны агонь з глыбокага рова са шматлікімі капанірамі і з падковападобнага двара скошваў кожнага, хто набліжаўся.

Заставалася толькі адно: прымушаць рускіх да капітуляцыі голадам і, перш за ўсё, смагай, а таксама выкарыстоўваць усе сродкі, якія паскаралі іх знясільванне, – пастаянны непакойны агонь цяжкіх мінамётаў дзеля таго, каб перашкаджаць праціўніку перасоўвацца па акапах ці па двары, прамы абстрэл з танкаў, патрабаванні (мегафон) да здачы ў палон, раскідванне лістовак у аковы з верхняга краю і інш. Французскія і рускія трафейныя танкі яшчэ не былі гатовы да выкарыстання.

27.6. Ад перабежчыка з усходняга форта даведаліся, што там вядуць абарону каля 20 афіцэраў і 370 байцоў з адным чатырохствольным кулямётам, 10 ручнымі кулямётамі, 10 аўтаматамі, 1000 ручных гранат, дастатковай колькасцю боепрыпасаў і харчавання. Вяды не хапала, аднак яе атрымлівалі з вырытых ям. У форце таксама знаходзіцца жанчыны і дзеці. Душой супраціўлення быццам бы з'яўляюцца маёр і камісар, асноўныя сілы акружаных належаць да 393-га зенітнага дывізіёна (42-я дывізія).

Нарэшце апоўдні мог быць выкарыстаны французскі танк «Самуа» (два танкі 28-га танкавага ўзвода не былі на хаду) і адзін рускі трафейны танк (другі не ўдалося адрамантаваць з-за частых паломак матора). Ад іх агню па байніцах і вокнах рускія значна сцішыліся, але поспеху не бачылася.

Далей была адрамантавана пашкоджаная 22.6 на паўночным востраве штурмавая гармата (быў папраўлены часткова выдалены замок): яе падрыхтавалі да перавозкі, даставілі боепрыпасы. Ліквідаваліся рэшткавыя ўчасткі супраціўлення (асобныя рускія байцы зноў і зноў стралялі з недасягальных укрыццяў, як памыйныя ямы, сметнікі і г.д.). З усходняга форта ўсё яшчэ стралялі.

28.6. Працягваўся абстрэл усходняга форта з танкаў і адноўленай штурмавой гарматы, але беспаспяхова. Абстрэл 8,8 см [88 мм. – С.Н.] зенітнай гарматай таксама не прынес вынікаў. Таму камандзір дывізіі аддаў распараджэнне ўстанавіць сувязь з лётчыкамі на аэрадроме Малашэвічы, каб выясніць магчымасць для бамбардзіровак. Высветлілася, што бомбы скідаць можна, але для гэтага неабходна адвесці ўласныя сілы за знешні вал і да заходняга форта. Адыход праводзіўся ў другой палове дня пад шчыльным агнявым прыкрыццём з тым, каб



Нямецкія салдаты працэсваюць тэрыторыю крэпасці

рускія не прарваліся з усходняга форта. На жаль, надыходзячая густая хмарнасць зрабіла немагчымым правядзенне бамбардзіроўкі 28.6. Зноў было адноўлена шчыльнае каліцо вакол усходняга форта; уначы для асвятлення гэтага форта былі выкарыстаны рускія пражэктары (часткова аўтамабільныя фары).

Рускія ўсё яшчэ адказвалі на кожнае неасцярожнае набліжэнне.

Сілы, уведзеныя для заняцця крэпасці, былі зменшаны, каб даць хоць асобным часцям неабходны адпачынак.

29.6. З 8.00 лётчыкі скінулі некалькі 500-кг бомб, якія не далі значнага выніку. Такім жа безвыніковым атрымаўся інтэнсіўны артабстрэл усходняга форта танкамі і штурмавымі гарматамі, нягледзячы на тое, што былі разбураны асобныя мураваныя сцены.

На 30.6 рыхтавалася атака з выкарыстаннем бензіну, нафты і змазачных рэчываў, якія павінны былі скотваць у бочках і ёмістасцях у акопы форта і падпальваць ручнымі гранатамі ці запальнымі кулямі.

У другой палове дня авіяцыя паўтарыла бамбардзіроўку 500-кг бомбамі. Калі пры гэтым была скінута 1800-кг бомба, якая трапіла ў рог траншэйнай муроўкі і ад яе дэтанацыі задрыжэў нават горад Брэст, рускія змякчыліся. Спачатку выйшлі жанчыны і дзеці, а вечарам здаліся ў палон 389 чырвонаармейцаў, якія атрымалі ад свайго камандзіра, маёра, дазвол на здачу ў палон. Палонныя не былі ашаломлены, выглядалі дужымі і не

галаднымі, уражвалі сваёй дысцыплінаванасцю. Маёр і камісар не былі выяўлены, яны, магчыма, застрэліліся.

30.06. Раніцай усходні форт быў цалкам абшуканы, былі падабраны асобныя параненыя рускія і забітыя немцы, якія там ляжалі. Знойдзена значная колькасць боепрыпасаў. Некалькі неабшуканых памяшканняў былі спалены.

На працягу аперацыі камандаванне магло карыстацца разам з радыёсувяззю таксама і правадной сувяззю, якую выдатна забяспечваў 65-ы батальён сувязі насуперак шматлікім водным перашкодам і пастаяннаму варожаму агню.

Вынікі цяжкіх баёў дывізіі з 22 па 29.6.41:

1) Крэпасць і горад Брэст-Літоўск узяты; разам з гэтым забяспечана магчымасць руху па важных шляхах дастаўкі: танкавай магістралі № 1 і чыгунцы Варшава – Брэст-Літоўск на ўсход.

2) Знішчаны асноўныя сілы дзвюх рускіх дывізіій (6-й і 42-й).

Трафеі складаюць:

а) зброя: 14 576 вінтовак, 1327 кулямётаў, 27 мінамётаў, 15 гармат 7,5 см [75 мм. – С.Н.], 10 гармат 15 см [150 мм. – С.Н.], 5 гаўбіц 15 см [150 мм. – С.Н.], 3 пяхотныя гарматы, 6 зенітных гармат, 46 процітанкавых гармат, 18 іншых гармат (усяго 103 гарматы);

б) коней – 780;

в) аўтамабілі: 36 танкаў і гусенічных цягачоў, прыкладна 1500 аўтамабіляў (у большасці выпадкаў непрыгодных).

ЛІТАРАТУРА

1. Алиев, Р. Штурм Брестской крепости / Р. Алиев. – М.: Яуза; Эксмо, 2008. – 800 с.
2. Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Брэста. – У 2 кн. – Мінск: БЕЛТА, 1997. – Кн. 1. – С. 325–453.
3. Алиев, Р. Брестская крепость: взгляд с немецкой стороны / Р. Алиев // Фронт-овая иллюстрация. – 2003. – № 5. – С. 1–74.
4. Иринархов, Р.С. Западный Особый... / Р.С. Иринархов. – Минск: Харвест, 2002. – 704 с.
5. На земле Беларуси: канун и начало войны. – М.: Кучково поле, 2006. – 576 с.
6. Героическая оборона. – 2-е изд., доп. – Минск: Изд-во Госиздат БССР, 1963. – 598 с.
7. История Белорусской ССР: В 2 т. / Горбунов Т.С. – Минск: Изд-во Академии наук БССР. – Т. 2. – 1961. – 702 с.
8. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: в 6 т. – М.: Воениздат – Т. 2: Отражение советским народом вероломного нападения фашистской Германии на СССР. Создание условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 – 1961. – 682 с.
9. Советская историческая энциклопедия: в 16 т. / Гл. ред. Е.М. Жуков. – М.: Советская энциклопедия, 1962. – Т. 2. – С. 716–717.

10. Федеральны ваенны архіў Германіі (далей – BA-MA). RH 26–45/27: Gefechtsbericht über die Wegnahme von Brest-Litowsk v. 8.07.1941.
11. Бешанов, В.В. Брестская крепость / В.В. Бешанов. – Минск: Беларусь, 2004. – 158 с.
12. Гісторыя Беларускай ССР: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка. – Т. 4: Беларусь напярэдадні і ў гады Вялікай Айчыннай вайны Савецкага Саюза (1938–1945 гг.). – 1975. – 640 с.
13. История Белорусской ССР. – Минск: Наука и техника, 1977. – 632 с.
14. Гаврилов, П.М. Сражается крепость / П.М. Гаврилов. – 2-е изд., испр. и доп. – Краснодар: Кн. изд-во, 1980. – 142 с.
15. Брестская крепость // Великая Отечественная война 1941–1945: энциклопедия / Гл. ред. М.М. Козлов; редкол.: Ю.Я. Барабаш, П.А. Жилин (зам. гл. ред.), В.И. Канатов (отв. секретарь) [и др.]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – С. 110–111.
16. Брэсцкай крэпасці абарона 1941 // Беларусь у Вялікай Айчыннай вайне, 1941–1945: энцыклапедыя / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1990. – С. 95–97.
17. Gschöpf, R. Mein Weg mit der 45. Infanterie-Division / R. Gschöpf. – Linz: Oboösterreichischer Landesverlag, 1955. – 303 S.

18. Carell, P. Hitler moves east, 1941–1943 / P. Carell. – New York: Bantam, 1964. – 640 p.
19. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. – Bd. 4: Der Angriff auf die Sowjetunion / hrsg. vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt. – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983. – 1172 S.
20. Карель, П. Восточный фронт: в 2 кн. / П. Карель. – М.: Эксмо. – Кн. 1: Гитлер идет на восток. От «Барбароссы» до Сталинграда 1941–1943. – 2008. – 720 с.
21. Толченнов, М. Год тому назад в Бресте / М. Толченнов // Красная звезда. – 1942. – 21 июня.
22. Брестская крепость... = Brest fortress...: факты, свидетельства, открытия / В.В. Губаренко [и др.]. – 2-е изд., испр. – Брест: Изд-во Академия, 2001. – 84 с.
23. Брестская крепость на ветрах истории / под ред. В.В. Губаренко, Л.А. Цуприка; Авт. концепции и текста А.М. Суворов. – Брест: ООО «Редакция журнала СЭЗ», 2004. – 152 с.
24. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / А.А. Коваленя (руководитель авторского коллектива), А.М. Литвин, В.И. Кузьменко [и др.]. – Минск: БелТА, 2005. – 544 с.
25. BA-MA. RH 26–45/27: Bericht der 45. Division (Ia) an A.O.K.4/O.Qu. v. 29.06.1941.

Узяты ў палон: 101 афіцэр і 7122 малодшыя камандзіры і радавыя. Апрача таго, цяжкія незваротныя страты рускіх.

У якасці вопыту можна паведаміць.

1. Кароткая, але моцная артылерыя не з'яўляецца эфектыўнай у дачыненні да старых умацаванняў з моцнымі цаглянымі сценамі, умацаванымі бетонам, з глыбокімі сутарэннямі і шматлікімі неназіральнымі сховішчамі; патрэбны працяглы прыцэльны моцны агонь з цяжкіх гармат, каб уздзеянне на глыбіню умацаванняў пашансавана.

Выкарыстанне асобных штурмавых гармат, гармат, танкаў і г.д. абцяжарана неназіральнасцю шматлікіх сховішчаў бастыёнаў і вялікай колькасцю магчымых цэляў, і не дае чаканых вынікаў з-за трываласці сцен і збудаванняў.

У асобных выпадках да такіх цэляў не прыдатны цяжкія мінамёт.

Выдатным сродкам для маральнага падаўлення абаронцаў у іх сховішчах з'яўляюцца паветраныя налёты з выкарыстаннем самых цяжкіх бомбаў.

2. Нечаканае напаўненне на крэпасць, у якой знаходзіцца адчайны абаронца, вымагае вялікай крыві. Гэта простая ісціна зноў даказана ў Брэст-Літоўску. Вырашальным сродкам уздзеяння на праціўніка з'яўляецца цяжкая артылерыя.

3. Падраздзяленні рускіх змагаліся выключна ўпарта і стойка, паказалі выдатную падрыхтоўку пяхоты і шматлікімі прыкладамі даказалі высокі баявы дух.

45-я дывізія вырашыла пастаўленую перад ёй задачу. Панесены цяжкія страты, якія складаюць:

забіта і прапала без вестак – 32 афіцэры і 421 унтэр-афіцэр і радавы;

паранена – 31 афіцэр і 637 унтэр-афіцэраў і радавых.

Насуперак гэтым стратам і адчайнай смеласці рускіх, цвёрды баявы дух дывізіі, якая атрымлівае папаўненне ў асноўным з непасрэднай радзімы фюрэра і вышэйшага галоўнакамандуючага, з вобласці Верхняга Дуная, узорна вытрыманы да апошняга дня крывавых бліжніх баёў.

Шліпер

Зайвагі

¹ 3 мая 1941 года камандзірам 45-й дывізіі з'яўляўся 48-гадовы генерал-маёр Фрыц Шліпер. У 1912 годзе атрымаў званне лейтэнанта. У міжваенны перыяд камандаваў артылерыйскім палком і артылерыйскім корпусам. У верасні 1939 года палкоўнік Шліпер выконваў абавязкі начальніка штаба 13-га армейскага корпуса, з 23 кастрычніка – начальнік штаба пагранічнай паласы групы армій «Цэнтр». 1 лістапада назначаецца обер-кватэрмайстрам 18-й арміі з адначасовым прысваеннем звання «генерал-лейтэнант». У лістападзе 1940 года быў залічаны ў рэзерв каманднага складу галоўнага камандавання сухапутных сіл вермахта [1, с. 81–82].

² У айчыннай гістарыяграфіі вядома пад рознымі назвамі, у тым ліку «Баявое данясенне камандзіра 45-й пяхотнай дывізіі генерал-лейтэнанта Шліпера» [2, с. 396]; «Баявое данясенне аб заняцці Брэст-Літоўска» [6, с. 11]; «Справаздача аб узяцці Брэст-Літоўска» [1, с. 782].

³ У дакуменце адсутнічаюць.

ФОТАПАМЯЦЬ



1956 год. Удзельнік абароны Брэсцкай крэпасці С.М. Матэвасян расказвае пра абарону Усходняга форта



1986 год. А.В. Караоліна – дачка батальённага камісара Караоліна, які загінуў у Брэсцкай крэпасці ў першыя дні вайны

1965 год. У час уручэння Брэсцкай крэпасці ордэна Леніна і медала «Залатая Зорка». Абаронцы крэпасці нясуць вянок да магілы загінуўшых герояў



Па матэрыялах фотавыстаўкі БелТА «Пераможцы»